

Вплив уніфікації

міжнародного приватного права на застосування іноземного права

Г. В. Галущенко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується поняття уніфікації норм міжнародного приватного права, розкривається зміст даного процесу, проводиться класифікація видів та методів уніфікації, визначено роль уніфікованих норм міжнародного приватного права на процес застосування іноземного права. **Ключові слова:** міжнародне приватне право, однорідність правових норм, уніфікація, гармонізація, зближення правових систем, застосування права, міжнародний договір, Гаазька конференція.

В статье исследуется понятие унификации норм международного частного права, раскрывается содержание данного процесса, проводится классификация видов и методов унификации, определена роль унифицированных норм международного частного права на процесс применения иностранного права.

Ключевые слова: международное частное право, однородность правовых норм, унификация, гармонизация, сближение правовых систем, применение права, международный договор, Гаагская конференция.

The article investigates the concept of unification of the international private law norms, reveals the contents of this process, makes the

classification of types and methods of unification, defines the role of the uniform rules of private international law in the process of applying foreign law.

Keywords: *international private law, the uniformity of legal norms, unification, harmonization, convergence of legal systems, the application of the law, an international treaty, the Hague Conference.*

Сьогодні правова доктрина все частіше постає перед тим фактом, що інтенсифікація глобалізаційних процесів у світі зумовлює поступове поглиблення тенденцій до інтеграції політичного, економічного, а отже, і правового простору розвинутих держав. Сучасний правовий розвиток держав і міждержавних об'єднань зумовлює потребу у спільному вирішенні питань та прийнятті спільних рішень. В результаті такої взаємодії та співпраці спостерігається гармонізація законодавства держав.

Звернення до проблем гармонізації та уніфікації міжнародного приватного права (далі – МПрП) виявляє дві взаємообумовлені, хоч і суперечливі, тенденції: з одного боку, держави прагнуть зберегти свою юрисдикцію стосовно власних громадян і юридичних осіб, навіть у разі їхнього перебування за кордоном, з іншого боку – поширити свою юрисдикцію на іноземців, що перебувають на їх території. В цій суперечності й виникли два колізійних принципи: *lex domicilii* та *lex personalis*. Разом з тим розвиток міжнародних відносин вимагає необхідної ясності у правовідносинах між суб'єктами. До того ж на відносини між кількома державами можуть впливати відмінності між правовими системами в цих країнах. Для того, щоб зменшити ці відмінності, держави прийняли певні норми «з міжнародного приватного права» або «колізійного права». Ці правила спрямовані на врегулювання стосунків

між різними системами приватного права в міжнародному контексті [11, с.169]. Дані процеси врегулювання досить чітко можна простежити на прикладі формування єдиних правил європейського комерційного обороту шляхом застосування різних форм узгодження законодавства держав ЄС у сфері МПрП.

При цьому варто зазначити, що уніфікаційні процеси не обмежуються територією Європейського Союзу, а охоплюють весь світ. Так, є цікавим історичний факт, що не у Європі, а у межах досить віддаленого від неї континенту виник і реалізується рух за уніфікацію МПрП. У той час, як юристи Європи ще тільки обмірковували перспективу гармонізації чи уніфікації законів, Латинська Америка уже здійснила першу в світі спробу кодифікації МПрП [10, с. 27].

Ще в період 1888-1889 рр. на конгресі, що мав місце у Монтевідео, шість латиноамериканських держав затвердили дев'ять договорів, які, по суті, становили всеосяжний кодекс МПрП. Вони регулювали питання міжнародного цивільного права, міжнародного торговельного права, міжнародного процесуального права, міжнародного кримінального права, питання літературної та художньої власності, патентів на винаходи, фабричних та товарних знаків, здійснення вільних професій. Також було прийнято Договір (протокол) про взаємне застосування законів держав, що домовляються.

Таким чином, уперше в світі було забезпечено достатньо повну нормативну уніфікацію, котра передбачала поділ на ряд незалежних документів з окремих питань, а не була викладеною у вигляді єдиного документа [10, с. 28].

Із подальшим стрімким розвитком різноманітних приватноправових відносин, що ускладнені іноземним елементом, розвитком комерційних зв'язків, їх інтенсифікацією, розвитком в першу чергу міжнародної торгівлі, інвестування, фінансуван-

ня, виробничої кооперації, як і інших видів зовнішньоекономічних, культурних, соціальних відносин, майже у кожній із держав-учасниць міжнародного спілкування виникала проблема істотних розбіжностей у матеріальному цивільному законодавстві окремих держав, що і стало передумовою цілої системи колізійних норм. Ці розбіжності виникають при співставленні правових систем, що належать державам однієї і тієї ж суспільної формації. Навіть коли такі розбіжності проявляються лише у незначних, на перший погляд, деталях, вони суттєво можуть позначитися на вирішенні конкретних справ.

Тому проблематика даної теми обумовлюється тим, що з колізійним способом вирішення цивільно-правових справ, ускладнених іноземним елементом, пов'язана складна проблема виникнення «кульгавих відносин». Тобто одні й ті самі за своїм суб'єктивним і об'єктивним складом правовідносини з іноземним елементом у різних державах можуть регулюватися за допомогою неоднакових колізійних норм, адже кожна держава встановлює свою систему. Наприклад, коли укладається шлюб, його умови підпорядковані колізійній нормі закону місця укладання шлюбу в певній державі. Якщо в цій країні шлюб укладають іноземні громадяни, на батьківщині яких для умов вступу в шлюб встановлено колізійне правило – закон держави майбутнього подружжя, то можливим є варіант невизнання цього шлюбу на батьківщині подружжя-іноземців. Така ситуація може створити юридичну невизначеність, а вихід можливий за допомогою уніфікації, але вже норм колізійного права [11, с.171].

Провідний фахівець з міжнародного права А. С. Довгерт пише: «Правові норми й принципи міжнародно-правових документів узагальнюють найкращий світовий досвід у сфері юриспруденції. Тому багато держав у своїх національних правових системах орієнтуються насамперед на них

і намагаються їх відтворити, трансформуючи власне законодавство відповідно до міжнародно-правових норм» [7, с. 94].

Актуальність даної тематики передусім проявляється у тому, що, виходячи з усього вищевказаного, інтернаціоналізація економічних взаємин та розвиток міжнародних та наукових і культурних зв'язків постають об'єктивною основою для міждержавної уніфікації колізійних і матеріальних цивільно-правових норм, які регламентують майнові та немайнові правовідносини, ускладнені іноземним елементом.

З цього приводу доречно згадати позицію Л. А. Лунца, який вважає, що «колізійні норми потрібні тому, що «матеріальне» цивільне право окремих держав по-різному регулює однорідні суспільні відносини, однорідні фактичні склади. Отже, якщо у сфері регулювання певного виду відносин між законами окремих держав не виникають розбіжності, відпадає і необхідність у колізійних нормах. Звідси зрозуміло, що організація міжнародного обороту можлива й не в порядку створення колізійних норм, а в порядку усунення у сфері деяких відносин розбіжностей у матеріальному цивільному законодавстві окремих держав шляхом уніфікації відповідних «матеріальних» законів» [8, с. 31].

Отже, метою цієї статті виступає дослідження впливу уніфікації норм МПРП на сучасному етапі на процес застосування іноземного права.

Завданням, в свою чергу, виступає визначення поняття «уніфікація норм МПРП» та типології уніфікаційних процесів, розкриття їх сутності, а також його розмежування із суміжними поняттями «гармонізація» та «зближення».

Питання уніфікації норм МПРП є не новим для сучасної правової науки, проте досить неоднозначним. Саме поняття «уніфікація» в юридичній літературі трактується по-різному. Немає одностайності й у

визначенні понять «уніфікація», «гармонізація», «зближення». Деякі з визначень цих понять заперечують одне одного.

У сучасному світі всі ці процеси – уніфікація, гармонізація та зближення, набувають особливої ваги, бо забезпечують зв'язок і взаємодію різних правових систем найраціональнішим і ефективним чином – через застосування єдиних чи схожих норм як прямої дії, так і підсилювальних (колізійних).

Досліджуючи це питання, варто звернутися до порівняльного аналізу визначень суті уніфікації О. В. Руденко, який зазначає, що у своїй більшості автори розглядають уніфікацію лише як розробку однорідних норм. Проте таке тлумачення цього терміна значно звужує і збіднює його зміст. Адже уніфікація виявляється не лише в створенні однорідних норм на рівні теорії, а й у практичній реалізації цієї однорідності. Розроблена на папері однорідність норм не сприятиме гармонізації відносин між державами без забезпечення однорідності їх застосування. В практиці міжнародного права відомо чимало випадків, коли однорідні норми по-різному тлумачаться в різних державах [13, с. 66].

Простежити відмінність поняття «уніфікація» від суміжного «гармонізація» можна, звернувшись до етимології першого терміна – лат. «*unire facere*» – робити єдиним. Саме закріплення результатів уніфікації як зобов'язань держав за їх міжнародними угодами розглядається в доктрині суттєвим чинником розмежування уніфікації та гармонізації, якій ця ознака не властива [14, с. 54]. За Г. І. Муромцевим, гармонізація здійснюється шляхом уніфікації, консолідації та кодифікації права [12, с. 312]. Л. А. Лунц зауважує, що тверда тенденція уніфікації повинна забезпечити гармонію в захисті прав. Не можна не погодитися, що зазначені твердження мають під собою певне підґрунтя. За визначенням філософського словника, гармонія (від грец.

αρμονία – зв'язок, стрункість) – внутрішня та зовнішня впорядкованість, узгодженість, цілісність явищ і процесів [8, с. 75].

Отже, суть гармонії не в однорідності, а в єдності елементів, в утворенні ними цілісної системи. Водночас однорідність елементів сприяє гармонізації, полегшує її. Уніфікація норм права може розглядатися лише як засіб досягнення гармонізації між суб'єктами міжнародного права, а не як її складова частина чи синонім [3, с.111].

Розроблення єдиних правових норм дозволяє після їх прийняття державами замінити різнопорядкові положення національного права на уніфіковані матеріальні норми прямого застосування і тим самим усунути необхідність використання колізійного методу регулювання.

Крім гармонізації, для розкриття змісту процесу уніфікації важливе також співвідношення цього поняття з поняттям зближення.

Зближення, поряд з уніфікацією, можна вважати ще одним способом гармонізації відносин з іноземним елементом. Головна відмінність його від уніфікації полягає в тому, що при зближенні держава інкорпорує нормативні акти інших держав, або акти міжнародних організацій у своє внутрішнє законодавство в односторонньому порядку без установлення з ними міжнародних відносин [16, с. 43]. За А. Г. Хачатуряном, «зближення не тільки не виключає, але прямо передбачає збереження відмінностей у правовому режимі» [18, с.11].

Отже, даючи визначення уніфікації норм МПРП, варто зупинитись на найбільш повному розкритті цього терміна, запропонованим О. В. Руденком, який розуміє під ним процес створення єдиних норм міжнародного приватного права, а також забезпечення їх однакової імплементації, який здійснюється при постійній взаємодії та узгодженні волі контрагентів, які репрезентують держави-члени, що пов'язані певною формою міжнарод-

но-правового співробітництва, і спрямований на гармонізацію правовідносин між фізичними та юридичними особами цих держав у визначених сферах [16, с. 47-48].

Відповідно до точки зору авторитетного німецького колізіоніста Г. Кегеля, правова уніфікація є не наукою, а реформою [2, с. 70-71], тому уніфікацію МПрП також можна охарактеризувати як різновид правової реформи, що ґрунтується на певних юридичних цінностях та принципах, втілення в життя яких досягається засобами поліпшення, актуалізації, симпліфікації та ампліфікації, тобто спрощення і розширення приватного права.

Можна виокремити два типи уніфікації, що здійснюється в МПрП – уніфікація колізіонних норм і уніфікація матеріально-правових норм у різних сферах регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом. При цьому уніфікація матеріально-правових норм найчастіше передбачає необхідність участі європейських держав у конвенціях Ради Європи та багатосторонніх міжнародних договорах за участю держав – членів ЄС, у той час як колізіонна уніфікація здійснюється й у двосторонніх міжнародних угодах, зокрема, наприклад, міжнародних договорах України про правову допомогу [6, с.108].

Окрім зазначеної типології уніфікації, цікавою є класифікація, запропонована А. А. Поповим. Автор доповнює уніфікацію матеріальних і колізіонних норм третім типом – уніфікацією процесуальних норм. А. А. Попов наголошує, що ці норми встановлюють єдині правила для вирішення цивільно-правових спорів з іноземним елементом в органах суду та внутрішньоторговельного арбітражу. Їх не можна плутати з колізіонними, які визначають, право якої держави повинно бути застосовано до відповідного правовідношення. Останні не вирішують спору по суті, а лише вказують на той із законів, який підлягає застосуванню [9, с. 47].

Розкриваючи сутність процесу уніфікації, варто зазначити, що в доктрині МПрП її пропонується здійснювати двома шляхами – прийняттям єдиної конвенції з колізіонних питань та укладанням багатосторонніх угод, конвенцій, договорів в окремих сферах приватного права. Сучасні тенденції уніфікації більш схильні до другого шляху, адже враховуючи розбіжності у правових сім'ях та особливості у правовому регулюванні в національних правових системах, навіть технічно неможливо прийняти єдину конвенцію з колізіонних питань. Інша річ поетапна часткова уніфікація інститутів колізіонного права, як це визначено в Статуті Гаазької конференції – «прогресивній уніфікації норм міжнародного приватного права» [15, ст.1].

Варто відзначити вирішальну роль Гаазької конференції в сучасних уніфікаційних процесах. Вона будує мости між різними правовими системами загального та цивільного права, системами, заснованими на релігійному праві і теократичних системах, на унітарних і федеративних системах, кожна з яких широко представлена серед держав-членів. Через поєднання різноманітних правових традицій Гаазька конференція розробляє багатосторонні правові інструменти, здебільшого у формі багатосторонніх договорів, що відповідають глобальним потребам [11, с.172]. Основна діяльність цієї конференції полягає в організації переговорів з метою розробки багатосторонніх договорів (конвенцій) у різних сферах МПрП з метою його уніфікації та гармонізації.

Повертаючись до типології уніфікаційних процесів, відзначимо, що заслуговує на увагу класифікація російського автора А. А. Богуславського, який поряд з іншими групами уніфікації виділяє особливу групу – нові сучасні правила. В якості прикладу автор наводить Принципи міжнародних комерційних договорів, розроблені протягом 20 років міжнародною орга-

нізацією УНІДРУА і прийняті в 1955 р. Автор наголошує, що ці норми не відносяться ні до норм міжнародних конвенцій, ні до норм внутрішнього законодавства, ні до звичаїв. Вони носять факультативний характер і можуть бути застосовані сторонами лише у випадку прямого посилання на них у контракті [5, с. 406].

Останніми десятиліттями питома вага рекомендаційних законодавчих актів все більше зростає і вони, в свою чергу, вважаються вищим ступенем уніфікації національних законодавств. Вони є зв'язною ланкою між нормами міжнародного та внутрішнього права. Загалом найчастіше модельні закони пропонуються для матеріального права, але вони не є рідкістю у праві процесуальному. Наприклад, модельні закони приймаються для регулювання діяльності міжнародних комерційних арбітражів. Вони дають змогу цим органам не пов'язувати свою діяльність з імперативними нормами, які регулюють порядок вирішення спорів на території держави, де має місце арбітраж. Проте реально дають можливість це зробити вказаним органам міжнародні конвенції (наприклад, таким є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж 1985 р.)

До методів уніфікації належать законодавча або конвенційна уніфікація; прийняття модельних законів (імітація, рецепція); підписання міжнародних договорів; застосування недержавних (неформальних) джерел, що сприяють уніфікованому регулюванню (зводів звичайних правил, загальних принципів, практики міжнародних комерційних арбітражів, які забезпечують однорідне тлумачення й застосування уніфікованих норм, проформ (типових контрактів)) [4, с.198].

Підсумовуючи роль уніфікації, варто зауважити, що вищий рівень уніфікації шляхом прийняття міжнародних договорів робить менш значимим норми внут-

рішніх джерел права. Водночас стверджувати, що уніфікація норм у МПрП приводить до втрати внутрішніми джерелами домінуючого становища, було б помилковим. Як частина уніфікованого міжнародного договору, їх норми регулюють відносини між учасниками такого договору – взаємний обов'язок забезпечити чи створити правовий режим для дії договірних норм у національній правовій системі. Такі норми не «вилучаються» з міжнародних договорів, навіть якщо у внутрішньому законодавстві вказується, що вони становлять його частину після ратифікації чи прийняття іншого акта [17, с. 336].

Разом з тим можна стверджувати, що забезпеченню однакового застосування уніфікованих норм відводиться все більша увага. Підтвердженням того є приклади безпосереднього введення параграфів, розроблених для забезпечення однакової імплементації, у деякі міжнародні уніфіковані конвенції. Наприклад, висвітлення дій та засобів у конвенції «про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів» 1974 р. [16, с. 38].

До того ж, уявляється складним вирішення протиріч між правопорядками різних держав без застосування уніфікованих норм МПрП, роль яких полягає в полегшенні застосування іноземного права, сприянні гармонізації законодавства держав.

Враховуючи проведені дослідження, можна сформулювати висновок, що у сфері МПрП паралельна гармонізація і уніфікація мають здійснюватись, з одного боку, у напрямі узгодження колізійних норм, а з іншого – у напрямі розширення прямого уніфікованого (матеріально-правового) регулювання відносин з іноземним елементом шляхом укладання відповідних двох багатосторонніх міжнародних договорів за участю іноземних держав, правопорядки яких суттєво суперечать один одному і викликають складнощі у застосуванні іноземного права.

Список використаної літератури

1. *Geimer R.* Internationales Zivilprozessrecht. – 6. Auflage neu bearbeitete. – Lexikonformat, gbd, 2009. – 1808 s.
2. Internationales Privatrecht : ein Studienbuch / von Gerhard Kegel und Klaus Schurig. – 8., Neubearb. Aufl. – München : Beck, 2000. – S. 48-193.
3. *Kruche M.* Neue EU – Partner – mit grenzenlosem Harmonisierungsbedurfnis? // *ZfRV*, 2000. – №5. – 176 s.
4. *Schwind F.* Internationales Privatrecht : Lehr- und Handbuch für Theorie und Praxis. – Wien, 1990. – 255 s.
5. Международное частное право : учеб. пособ. / Под ред. М. М. Богуславского – М. : Юность, 2000. – 406 с.
6. *Грамацький Е. М.* Напрями уніфікації та гармонізації міжнародного приватного права в контексті євроінтеграційних процесів // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – №10. – С.107-109.
7. *Довгерт А. С.* Міжнародне приватне право. Актуальні проблеми / А. С. Довгерт. – К. : Український центр правничих студій, 2001. – 330 с.
8. *Луц Л. А.* Курс международного частного права : в 3-х т. – М. : Спарк, 2002. – 979 с.
9. Международное частное право : учеб. пособ. / Под ред. А. А. Попова. – Харьков, 1999. – 220 с.
10. *Перепелинська О.* Уніфікація міжнародного приватного права у Латинській Америці // Юридичний журнал. – 2005. – №8(38). – С. 27-30.
11. *Попко В. В.* Теоретичні питання уніфікації колізійних норм в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права // Часопис Київського університету права. – 2006. – №1. – С.169-173.
12. Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота. Учеб. пособ. Под ред. проф. В. В. Безбаха, доц. А. Я. Капустина, проф. В. К. Пучинского. – М. : ЗЕР-ЦАЛО, 2000. – 400 с.
13. *Руденко О. В.* Поняття та класифікація уніфікації норм міжнародного приватного права // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2002. – Вип.154. Правознавство. – С. 66-69.
14. *Скакун О. Ф.* Категорії «інтеграція», «гармонізація», «апроксимація», «уніфікація» в правовому середовищі: схожість і відмінність дії // Сравнительно-правовые исследования. – 2008. – №1. – С. 51-61.
15. Статут Гаазької конференції з міжнародного приватного права : Закон України від 15.05.2003 р. № 793-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 12. – Ст. 395.
16. Уніфікація міжнародного приватного права в ЄС : моногр. / О. В. Руденко. – Чернівці : Рута, 2009. – 248 с.
17. *Фединяк Г. С.* Уніфікація норм як спосіб досягнення гармонізації у міжнародному приватному праві // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : мат. науково-практ. конф. – К., 1998. – С. 334-337.
18. *Хачатурян А. Г.* Унификация коллизионных норм в международном частном праве / А. Г. Хачатурян. – К. : Наукова думка, 1993. – 126 с.